

พุทธจริยศาสตร์กับการศึกษา

6.1 ขอบข่ายของจริยศาสตร์

จริยศาสตร์ เป็นวิชาที่วาทะคุณค่าทางจริยะ เกี่ยวข้องกับคำว่า ดี และถูก เนื้อหาภายในของขอบข่ายของวิชานี้ เราอาจนำมาพิจารณาได้เป็น 3 ประเด็น คือ 1) อุดมคติของชีวิต, 2) มาตรฐานหรือเกณฑ์สำหรับตัดสินว่าอะไรถูกหรือผิด, 3) ค่าของจริยธรรมมีจริงหรือไม่ เราจะนิยามคำว่าดีหรือไม่ และมีทฤษฎีที่อธิบายประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้หลายทฤษฎีด้วยกัน คือ จิตนิยม, สุขนิยม, อสุขนิยม, สัมพัทธนิยม, มโนธรรมสมบูรณ์, ประโยชน์นิยม, ลัทธิของคานท์, และอภิจริยศาสตร์ ซึ่งประกอบด้วยทฤษฎีต่าง ๆ คือ ธรรมชาตินิยม, อธรรมชาตินิยม และอารมณ์นิยม¹ เป็นต้น

6.2 จริยศาสตร์กับพุทธปรัชญา

เมื่อพิจารณาทฤษฎีจริยศาสตร์ในแง่ของพุทธปรัชญาก็เป็นเช่นเดียวกับทฤษฎีการศึกษาและทฤษฎีทางวิทยา คือ เราไม่อาจกำหนดลงไปได้ว่า จริยศาสตร์ของพุทธปรัชญาอยู่ในวงของ ism ใดโดยเฉพาะ ซึ่งก็เป็นเรื่องยืนยันแน่นยำได้อีกครั้งหนึ่งว่า ทฤษฎีทั้งหมดข้างต้นล้วนไม่สมบูรณ์ (partial) ทั้งสิ้น เราจะพิจารณาทฤษฎีเหล่านี้ในแง่ของพุทธปรัชญาต่อไปตามลำดับโดยสังเขป

6.2.1 อรรถนิยม : ทฤษฎีนี้เห็นว่า การกระทำทุกอันของมนุษย์ทุกคนล้วนเป็นไปเพื่ออุปประโยชน์แก่ตนทั้งสิ้น² ในทรรศนะพุทธปรัชญายอมรับได้เพียงแค่ว่า บุคคลมีอุปาทาน

¹ ขอบข่ายและทฤษฎีเหล่านี้เก็บหัวข้อจาก วิทย์ วิศทเวทย์, จริยศาสตร์เบื้องต้น.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

(attachment) ทำให้เกิดสักกายทิฏฐิ (personal-belief) หรือ อัจฉานทิฏฐิ (Ego-illusion) แต่ก็มีโชครรมชาติของมนุษย์ที่จะกำจัดไม่ได้¹ มันเป็นทิฏฐิที่ผิด (False View) เพียงแต่ทำให้เกิดทิฏฐิที่ถูกต้อง (Right View) มนุษย์ก็จะเปลี่ยนทัศนคติได้ และสามารถจะทำประโยชน์ทั้งสอง คือ ประโยชน์ตน (อิตตัตถะ) และประโยชน์เพื่อผู้อื่น (ปรีตถะ)

6.2.2 สุขนิยม : ถือว่า ความสุขเป็นสิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์² แต่ความสุขในทรรศนะสุขนิยมมองเห็นเพียงแค สามิสสุข (สุขที่อาศัยวัตถุ) ของพุทธปรัชญาเท่านั้น ไม่ได้ก้าวไปถึงสุขอีกแบบหนึ่งที่สูงกว่า คือ นิรามิสสุข (สุขที่ไม่อาศัยวัตถุ)³ สุขนิยมเน้นหนักสุขกาย ก็เป็นเช่นเดียวกับที่พุทธปรัชญาเรียกว่า กามสุขัลลิกานุโยค เป็นการหมกมุ่นในกาม (extreme hedonism)⁴ พุทธปรัชญายอมรับความสุขแบบชาวบาน (กามโภคิ) ในระดับมัชฌิมา พวกนี้ต้องอาศัยวัตถุ แต่ในระดับสูง เช่นนักบวชต้องละเว้นเพื่อสุขที่ไม่อาศัยวัตถุและประณีตกว่า

6.2.3 อสุขนิยม : ตัวอย่างของผู้ที่ถนัดแบบนี้ คือ โสเครตีส ชีวิตของเขามีลักษณะเป็นแบบนักบวช เขามีความเห็นว่ ชาติแท้จริงของชีวิตคือ ปัญญา จิตมีความสำคัญ

¹ อริยมุคคลดชั้นต้นกำจัดสังโยชน์ คือ สักกายทิฏฐินี้ได้.

² วิทย์ วิศทเวทย์, จริยศาสตร์เบื้องต้น, หน้า 29.

³ สุข 2/1 คือ สามิสสุข อาศัยกามคุณ และนิรามิสสุข สุขเพราะใจชอบหรือใคร่แจ้งความจริง นิพพาน จัดเป็นสุขอยู่ในประเภทหลังนี้ อง. ทุก. 20/313 อีกนัยหนึ่ง สุข 2/2 คือ กายิกสุข สุขทางกาย และเจตสิกสุข สุขทางใจ ความหมายเหมือนกับสุข 2/1 อง. ทุก. 20/315/90.

⁴ สัมมจักกัปปวัตตนสูตร, วิ. มหา. 4/13/18.

มากกว่าความสุขทางกาย จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บัญญัตินิยม¹ สาณูศิษย์ของโสเครตีส คือ พวกสโตอิก ใฝ่พัฒนาความคิดนี้แล่นไปสู่ปลายสุด เช่น ไคโอจีนีส² ทรรศนะนี้เรียก วิมุขนิยม ลักษณะการมีเค้าแบบที่พุทธปรัชญาเรียกว่า อุตตกถิมัตถานุโยค³ อย่างไรก็ตาม พุทธปรัชญายอมรับว่าชีวิตนักบวชควรมีความมัคนอย และสันโดษ แสวงหาความสุขทาง บัญญาและกายวิเวก จิตวิเวก และอุปชิวเวก⁴ แต่ในแง่ของชาวบ้าน (กามโลกี) ก็จำเป็นต้อง มีการแสวงหา มีการสะสม มีการรักษา สิ่งที่จะให้ความสุขทางกาย⁵ แต่ทำให้ระวังมิให้แล่น ไปสู่ชั่วแบบสุขนิยม

6.2.4 สัมพัทธนิยม : พุทธปรัชญายอมรับทรรศนะทางเมตาฟิสิกส์เรื่อง สัมพัทธ์ (relative) (v. supra) แท้จริงก็น่าจะยอมรับหลักสัมพัทธนิยมได้ แต่หาเป็นเช่นนั้น ไม่ ทั้งนี้เพราะสัมพัทธนิยมมีหลักตัดสินขึ้นอยู่กับตัวเอง และจารีตประเพณี⁶ ซึ่งมีความแตกต่างกันไปตามกาลเทศะ ก็เป็นอย่างไรที่บอกกล่าวมาแล้ว (v. supra 164) คือ ถ้าหากจะ ยอมรับหลักสัมพัทธ์ของพุทธปรัชญา และนำมาใช้อธิบายให้ครอบคลุมหมดก็คือ ต้องมีคำว่า วิเคราะห์ตามหลักเหตุผล (analysis) เข้าประกอบด้วย การตัดสินแบบสัมพัทธนิยม ใน ทรรศนะของพุทธปรัชญา จึงต้องมีหลักอื่นพิจารณาประกอบ เช่น ประโยชน์ มโนธรรม หลัก

1 จริยศาสตร์เบื้องต้น เรื่องเดิม, หน้า 47.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

3 ชัมมจักกัปปวัตตนสูตร เรื่องเดิม, 4/13/18.

4 พุ. มหา., 29/33/29 คำว่า อุปชิวเวก หมายถึงเอานิพพาน.

5 สันโดษของนักบวชต้องตัดการแสวงหาแบบชาวบ้าน แต่การสันโดษแบบชาวบ้าน ไม่ไต่หาการสั่งสม แต่ต้องมีให้เป็นการเบียดเบียนผู้อื่น.

6 จริยศาสตร์เบื้องต้น, เรื่องเดิม, หน้า 59.

เหตุผลที่สมควร เป็นต้น คือต้องพิจารณาให้กว้างขวาง และรอบคอบกว่าสัมพัทธนิยม ซึ่งจำกัดอยู่เพียงแคตัวเองกับจารีตประเพณี

6.2.5 ลัทธิมนโชนธรรมสมบูรณ์ : ลัทธินี้มีหลักว่า มโนธรรม คือ สำนึกที่มนุษย์มีโดยธรรมชาติในฐานะที่เป็นมนุษย์¹ ความสำนึกนี้เป็นเสียงภายในจิต ทำให้เรารู้สึกดีหรือชั่วอะไรผิดอะไรถูก แต่เป็นที่น่าเสียดายที่มโนธรรมจำกัดอยู่เพียงแค่อัตตวิสัยซึ่งพอจะเทียบได้กับอัตตาศิปไตย² มโนธรรมเป็นผลจากการหลอหลอมของจารีตประเพณีของสังคม ลักษณะของมโนธรรมจึงไม่แน่นอน พุทธจริยศาสตร์ยอมรับหลักการที่ไชยปัญญาเป็นเครื่องตัดสิน ซึ่งอาจประกอบควยอชิปไตย³ เป็นต้น เพราะสามารถทำลายอคติ (bias) ซึ่งอาจเกิดขึ้นเพราะมีพื้นฐานชอบหรือคุ้นมาแต่เดิม หรือเพราะโกรธ เพราะหลงผิด หรือเพราะกลัวก็ได้ อย่างใดอย่างหนึ่ง มโนธรรมอย่างเดียวอาจจะไม่มีพื้นฐานเหล่านี้อยู่ในจิตสำนึกหรือใต้สำนึกก็ได้ จึงยังไม่เพียงพอในการตัดสิน

6.2.6 ลัทธิประโยชน์นิยม : หลักพุทธปรัชญาเน้น ประโยชน์ไว้หลายแห่ง เช่น หลักเรื่องประโยชน์³ (v. supra p. 151) หลักการไชยประโยชน์ในการตัดสินธรรม (v. infra 140) และประโยชน์ในการพูดความจริง (v. infra p. 179) ในการส่งพระสาวกไปประกาศศาสนา พระพุทธเจ้ายังทรงเน้นถึงประโยชน์ว่า เพื่อประโยชน์และเพื่อความสุขแก่มหาชน (พหูชนหิตาย พหูชนสุขาย) (v. supra p. 130) และในอชิปไตย³ ก็ทรงอนุญาตโลกาชิปไตยไว้ควย การเล็งเห็นประโยชน์กันมาจะเข้ากันได้กับลัทธิประโยชน์นิยมที่กำลังกล่าวถึงนี้ ลัทธินี้มีมติว่า การกระทำอันใดอันหนึ่งในตัวมันเองไม่ดีหรือชั่ว ผิดหรือถูก แต่ขึ้นอยู่กับข้อเท็จจริงที่ว่ามันก่อให้เกิดประโยชน์แก่ไหน และสำหรับลัทธินี้ สิ่งที่เป็น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

² อชิปไตยมี 3 คือ อัตตาศิปไตย (ถือตนเป็นใหญ่) โลกาชิปไตย (ถือโลกเป็นใหญ่) ชัมมาชิปไตย (ถือธรรมเป็นใหญ่) สังคีตสูตร, ที. ปา. 11/228/201.

ประโยชน์ก็คือ สิ่งที่ทำให้เกิดความสุขหรือให้หลุดพ้นจากทุกข์¹ พุทธปรัชญายอมรับลัทธิประโยชน์เป็นหลักหนึ่งในการพิจารณาเท่านั้น ในเกษตรศาสตร์² เราพบว่า ยังมีข้ออื่นประกอบในการพิจารณาอีกคือ 1) เป็นกุศลหรืออกุศล, 2) ทานบุญสร้างเสถียร

6.2.7 ลัทธิของคานท์ : ลัทธินี้ตรงกันข้ามกับลัทธิประโยชน์นิยมข้างต้น คือลัทธิประโยชน์นิยมใฝ่ผลตัดสินลัทธิของคานท์ ใช้เจตนาตัดสิน³ พุทธจริยศาสตร์ก็มีใช้เจตนาตัดสินในเรื่องกรรมเหมือนกัน⁴ แต่ในหลักเรื่องกรรม 12 เราได้พบว่า น่าจะใช้หลักอื่น ๆ ประกอบในการตัดสินอีกคือ ปากกาล (จำแนกตามเวลาที่ให้ผล), กิจ (จำแนกการให้ผลตามหน้าที่), ปากทานปริยาย (จำแนกตามความยืดหยุ่นหรือลำดับความแรงที่ให้ผล)⁵ นอกจากนี้ พุทธจริยศาสตร์ได้ยอมรับหลักที่เกี่ยวกับความรู้สึกตัดสิน ซึ่งหลักการของคานท์ใช้เหตุผลไม่อนุญาต คือ ความรู้สึกเมตตา กรุณา เป็นต้น ความรู้สึกเหล่านี้เป็นผลของการหยั่งทราบความจริงของชีวิตและการอบรมตามหลักการศาสนา

6.2.8 อภิจริยศาสตร์ : อภิจริยศาสตร์มี 3 ทฤษฎี คือ

(1) ชรรษาคตินิยมมีความเห็นว่า เราสามารถนิยามค่าทางจริยธรรมได้ และสิ่งที่เป็นนิยามนั้นเป็นสิ่งที่อยู่ในโลกชรรษาคติ ไม่อยู่ในวงจริยธรรม เช่น สิ่งที่ดี คือสิ่งก่อให้เกิดความสุข

¹ วิทย์ วิศทเวทย์, เรื่องเดิม, หน้า 89-90.

² อภ. ตัก. 20/505/215.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 107.

⁴ เจตนาหิ ภิกขเว กम्मัม วทามิ คุณภิกขุทั้งหลาย เรากล่าวว่า เจตนาเป็นกรรม นิพเพธิกสูตร อภ. ปญจก. 22/334/422.

⁵ วิสุทติมรรค แปล, ภาค 3, ตอนจบ, หน้า 30-33.

(2) อรรถรชาตินิยมมีความเห็นว่า คำทางจริยะไม่เกี่ยวข้องกับคุณสมบัติธรรมชาติหรือถูก เป็นคุณสมบัติของสิ่งหรือการกระทำ ถ้าสิ่งหนึ่งดี ความดีมันไม่เกี่ยวข้องกับอะไร มันอาจก่อให้เกิดความสุขหรือทุกข์ แต่มันก็มีได้ทำให้ความดีของมันเพิ่มขึ้นหรือน้อยลง ก็ เป็นคุณสมบัติที่ไม่ใช่ธรรมชาติ มันอยู่นับจากคุณสมบัติธรรมชาติ เราจึงนิยามมันไม่ได้

(3) อารมณนิยม มีความเห็นว่า เมื่อเราเอ่ยว่า สิ่งหนึ่งดีหรือชั่ว ผิดหรือถูก เรามิได้บอกว่สิ่งนั้นมีคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง เราเพียงแสดงความรู้สึกหรืออารมณ์ที่มีต่อสิ่งนั้น ก็มีได้เป็นค่าแทนสิ่งใด ๆ หรือคุณสมบัติใด ๆ ที่มีอยู่นอกความรู้สึกของมนุษย์ ดังนั้นเราจึงนิยามได้ไม่ได้

เมื่อพิจารณาในทรรศนะของพุทธปรัชญา เรายังไม่พบว่าพุทธปรัชญาสนใจปัญหาการนิยามคำว่า ดี ว่าจะนิยามด้วยธรรมชาติหรือนิยามไม่ได้ สิ่งที่สนใจก็คือ มนุษย์จะได้รับความสุขด้วยการกระทำความดีอย่างไรบ้าง การปฏิบัติตามแล้วได้รับผลตามสมควรแก่การกระทำจะเป็นเครื่องทดสอบว่า เป็นจริง หรือเป็นเท็จอย่างไรบ้าง ปัญหาของอภิจริยศาสตร์ก็เหมือนกับปัญหาประเภทอวยากตะ (v. supra p. 112) การมีว่แต่มาดกปัญหานี้ก็เหมือนกับผู้ถูกยิงควยธนูแล้วมีว่แต่ถามว่า ธนูนี้ใครเป็นผู้ทำ อนึ่ง การขบคิดแบบอภิจริยศาสตร์ ย่อมจะอำนวยประโยชน์ในแง่ปรัชญา ทำให้มีความระมัดระวังในการให้คำนิยามมากขึ้น และอาจสนองความต้องการทางปัญญาได้ก็จริง แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ย่อมมิเป็นการจำเป็นแต่อย่างใดที่จะต้องขบคิดและเจาะลึกลงไปในปัญหานี้ถึงเพียงนี้

6.3 ความสัมพันธ์ของจริยศาสตร์กับการศึกษา

การศึกษาจะเป็นในรูปอย่างไรก็ตาม เราต้องยอมรับในแง่หนึ่งว่า Normative Science¹ เป็นลักษณะที่เด่นอยู่มาก นั่นคือ ต้องมีเรื่องของปัญญาและจริยะสอดแทรก

¹ Normative Science เป็นเรื่องเกี่ยวกับมาตรฐานของความคิดและความประพฤติที่ถูกตองตรงกันข้ามกับ Empiricism ซึ่งเป็นศาสตร์เกี่ยวกับการสังเกตและบันทึกข้อเท็จจริง.

อยู่เสมอ การศึกษาไม่ว่าจะดีหรือเลวอย่างไรก็ตามจะสร้างสิ่ง ๆ หนึ่งขึ้นในตัวผู้ศึกษา สิ่งนี้ไคแก ความประพฤติ (conduct) ขอลดเถียงกันในเรื่องการศึกษาส่วนมากไม่ว่าจะเป็น ทฤษฎีและการปฏิบัติก็ดูเหมือนว่า ภาษาที่นำมาใช้ลดเถียงกันมีลักษณะเป็น Normative ปะปน อยู่เป็นจำนวนมาก

อนึ่ง การใช้ภาษาในทางปฏิบัติในโรงเรียนนั้น เราจะพบว่า ครูก็มักจะใช้ภาษาที่เป็น Normative เพื่อนำหรือคุมความประพฤติ คำเหล่านี้ เช่น ฝึก, ถูก, ควร, การรับผิดชอบ, หน้าที่, ความยุติธรรม, ความอยุติธรรม, ดี, และเลว เหล่านี้ ครูก็นำมาใช้บ่อย ๆ ซึ่งแสดงถึงจุดมุ่งหมายเพื่อเปลี่ยนแปลงความประพฤติ หรือเพื่อกดดันกรองคำและความเชื่อบางอย่าง และการให้เหตุผลพิสูจน์สนับสนุนคำสอนหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ก็ล้วนแต่ใช้ภาษาที่เป็น Normative ทั้งสิ้น

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ จึงเห็นได้ว่า แม้จะถือว่าการศึกษาระดับสูงจะไม่พัวพันกับจริยะก็ยังมองไม่เห็นว่าจะหนีจริยะไปได้ ไม่ว่าในทางใดทางหนึ่ง ไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ตาม การศึกษาจะเสริมสร้างความรู้ให้ พร้อมกับนั้นก็มีความประพฤติ (conduct) เกิดขึ้นเป็นเงาติดตามไปด้วย ไม่ว่าจะดีหรือเลว

แต่มักดูเหมือนจะไม่ถูกนักถ้าหากจะถือว่า การศึกษาจะเป็นเรื่องของจริยะล้วน ๆ แต่เราก็ต้องยอมรับอย่างหนึ่งว่า การศึกษานั้นต้องมีจริยะแทรกอยู่ด้วยเสมอไป ความรู้อย่างไรก็ตาม แม้ไม่ใช่จริยะเช่น คณิตศาสตร์ แต่ก็มีส่วนทางจริยะ คือ ต้องใช้ความเพียร ความรอบคอบ และความชำนาญในการปฏิบัติ เป็นต้น

พุทธปรัชญา เป็นระบบจริยศาสตร์ (v. supra 35, 36) เมื่อนำมาพิจารณาด้านการศึกษา เราจึงจะไม่พิจารณาในเรื่องภาษาที่เป็น Normative ข้างต้น ซึ่งเป็นที่สนใจของนักจริยศาสตร์ยิ่งนัก แต่เราจะพิจารณาในแง่ที่ว่า ณ ปลายทางแห่งกระบวนการศึกษาในทรรศนะของพุทธปรัชญานั้น บุคคลในอุดมคติควรจะเป็นเช่นไร

6.4 พุทธจริยศาสตร์การศึกษา

พุทธปรัชญาการศึกษาได้เริ่มระบบของตนด้วยการพิจารณาธรรมชาติของมนุษย์ว่า เป็นอย่างไร และเมื่อใดที่หวนกลับมาพิจารณาจริยศาสตร์ก็ต้องหยิบยกเอาปัญหาเกี่ยวกับมนุษย์ มาพิจารณาอีกครั้งหนึ่งว่า มนุษย์ "ควร" จะเป็นอย่างไร และ "ควร" จะทำอย่างไรหรือ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ในบทที่ 2 เราได้ตอบปัญหาว่า เราควรจะทำอะไรเกี่ยวกับมนุษย์ ?

(v. supra ch. 2) แต่ในบทนี้เราจะตอบปัญหาว่า เราควรจะเป็นหรือควรจะทำอะไร ? แนนอนปัญหาหลังขอมจะมีความสัมพันธ์กันอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ เพราะถ้าไม่ทราบวามนุษย์ มีธรรมชาติแท้จริงอย่างไร ก็ไม่มีสิทธิ์จะกล่าวได้อย่างถูกต้องว่า มนุษย์ "ควร" จะเป็นอย่างไร หรือ "ควร" จะทำอย่างไร

ปัญหาว่า มนุษย์ควรจะเป็นอย่างไร เป็นการมองในแง่ของพุทธจริยศาสตร์ว่า บุคคลในอุดมคติที่ต้องการจะบั้นขึ้นมาด้วยระบบการศึกษา จะมีลักษณะเช่นไร ส่วนปัญหาว่า มนุษย์ควรจะทำอย่างไร เป็นการมองในแง่ส่วนบุคคลว่า บุคคลผู้ที่เรียกว่า ผู้ได้รับการศึกษา หรือ The cultured man แสดงพฤติกรรมที่เหมาะสมต่อบุคคลและสังคมอย่างไร

เราจะจำกัดการพิจารณาพุทธจริยศาสตร์กับการศึกษาของเราให้อยู่ในขอบข่ายของปัญหานี้

6.4.1 ผู้จบการศึกษา 2 ประเภท

บุคคลผู้จบการศึกษาตามหลักสูตรการศึกษาในทรรศนะของพุทธปรัชญา อาจจัดได้เป็น 2 ประเภท ตามหลักสูตร 2 ระดับ คือ การศึกษาฝ่ายศาสนา และการศึกษาฝ่ายโลก

ประเภทแรก การศึกษาฝ่ายศาสนา (Religious Education) เรียกว่า อเสชชะ หมายถึงบุคคลผู้ไม่ต้องการศึกษาอีก มีพันธะที่จะต้องกระทำเพื่อบรรลุดุจุมงหมายสูงสุด

เสร็จสิ้นแล้ว (กตกรณียา) บรรลุอรหัตตภูมิ บางทีก็เรียกว่า เวทกุ, ¹ พราหมณ์ หรือมุนี ² อเสขบุคคลเหล่านี้ แม้จบกิจส่วนตน (อัตตัตถะ) ก็มีไคละเวณการกระทำหน้าที่เพื่อผู้อื่น (ปรัตถะ) ซึ่งเป็นการสอดคล้องกับพุทธโฆษาที่ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เธอจงเที่ยวไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่มหาชน" ³ การกระทำของท่านเหล่านั้นมิได้เกิดจากเหตุผล Categorical Imperative อย่างที่คานท์กล่าว แต่เป็นการกระทำที่เกิดจากจิตใจที่สมบูรณ์ ซึ่งเป็นผลของการบรรลุธรรมสูงสุดตามหลักสูตรไตรสิกขา ในสังกสูตร ⁴ สิกขียักษ์ โคณฑุละพระพุทฺธเจ้าว่า "การสั่งสอนคนอื่นไม่เหมาะสมแก่สมณะเช่นท่าน ผู้ละกิเลสโคณฑุละ ผู้พ้นจากไตรภพ" พระพุทฺธเจ้าทรงตรัสตอบว่า

ดูกรสักกะ ธรรมเครื่องอยู่ร่วมกัน ย่อมเกิดด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คนมีปัญญาไม่ควรที่จะไหลตามเหตุนั้นด้วยใจ ถ้าคนมีใจดวงใสแล้วสั่งสอนคนอื่น บุคคลนั้นย่อมไม่เป็นผู้พัวพันด้วยเหตุนั้น นอกจากความสงเคราะห์
เอ็นดู

¹ "ชนผู้ถึงเวท (เวทกุ) (คืออริยมรรคญาณ) เท่านั้น ชื่อว่าผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกั่วงวล" ชุ. ธ. 25/57/80.

² "เรากล่าวผู้ที่รูปุพเพนิวาส เห็นสวรรค์ เห็นอบาย และได้ถึงความสิ้นไปแห่งชาติ อยู่จบพรหมจรรย์เพราะรู้ยิ่ง เป็นมุนี อยู่จบพรหมจรรย์ทั้งปวงแล้ว ว่าเป็นพรหมณ์" เรื่องเดียวกัน 25/36/60.

³ วิ. มทา 4/32/37.

⁴ สังกสูตร, ส. ส. 15/806/286-287.

บุคคลเช่นนี้เป็นบุคคลในอุคมคติที่ควรจะเรียกว่า ครู, กัลยาณมิตรได้ เพราะท่านเป็นผู้จริง และสอนใหญ่ผู้ตามใคอย่างแนนอน ในสัลเลขสูตร¹ พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า

คุกรจุนทะ ผู้ที่ตนเองจมอยู่ในเปลือกถมอันลึกแล้ว จักยกบุคคลอื่นที่จมอยู่ในเปลือกถมอันลึก ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีไม่ได้ ผู้ที่ตนเองไม่จมอยู่ในเปลือกถมอันลึก จักยกขึ้นซึ่งบุคคลอื่นที่จมอยู่ในเปลือกถมอันลึก ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ผู้ที่ไม่ฝึกตน ไม่แนะนำตน ไม่คัมสนิตควยตนเอง จักฝึกสอน จักแนะนำผู้อื่น จักให้ผู้อื่นคัมสนิต ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีไม่ได้ ผู้ที่ฝึกตน แนะนำตน คัมสนิตควยตนเอง จักฝึกสอน จักแนะนำผู้อื่น จักให้ผู้อื่นคัมสนิต ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้

ในเสขสูตร² ได้ยกย่องบุคคลเช่นนี้ว่าเหมาะสมที่จะเรียกว่า นักศึกษา (เพราะเรียนจริง ฐูจริง) นักปฏิบัติ (เพราะพากเพียรจนถึงที่สุดแห่งการปฏิบัติ) เป็นนักปราชญ์ และมีความประพฤดิเรียบร้อย ในอเสขธรรมสูตร³ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมของพระอเสชะว่า มี 10 ประการ คือ มรรค 8 และเพิ่มอีก 2 คือ สัมมาญาณ ความรู้ชอบและสัมมาวิมุติ ความหลุดพ้นอันชอบ ธรรมทั้ง 10 นี้ท่านเพิ่มคำว่า อเสชะ เช่น สัมมาทิฐิอันเป็นของอเสชะ นี้ก็หมายความว่า ทั้งหมดเป็นคุณธรรมที่มีไชมรรค แต่เป็นผลที่ไคกลาย เป็นคุณธรรมของท่านโดยอัครโนมมิ

¹ สัลเลขสูตร, ม. มุ. 12/107/69.

² เสขสูตรที่ 1, อง. ทิก. 20/530/266.

³ อเสขสูตร, อง. ทสก. 24/112/221.

ประเภทที่สอง การศึกษาฝ่ายโลก (Secular Education) ประเภทนี้ไม่มีชื่อเรียก ถ้าจะใช้คำอเสาะ เรียกผู้ที่จบการศึกษาสูงสุดทางโลกสายใดสายหนึ่ง ก็ไม่อาจทำได้ เพราะความสิ้นสุดแห่งวิทยาการไม่มี ในมังคัลลตที่ปนี ใช้คำว่า สิปปก (ผู้มีศิลปะ) แต่ก็มีได้หมายถึงการจบการศึกษาฝ่ายอาคาริยะศิลปะทุกอย่าง แต่หมายถึงผู้มีความรู้ชำนาญหรือมีความชำนาญในอาคาริยะศิลปะนั้น ๆ ผู้รู้หรือชำนาญในศิลปะหลายอย่าง ท่านเรียกว่า อาคาริยะพาหุสัจจะ (ความสควมมากทางโลก) ¹ สิปปกะหรือ (ผู้มีศิลปะ) อย่างใดอย่างหนึ่งควรเว้นจากการเบียดเบียนสัตว์อื่น, เว้นจากอกุศลกรรม ² และประกอบในฐานะอันควร ³

6.4.2 พหุสัทบุคคล

ความเป็นผู้มีสควมมาก ชื่อพาหุสัจจะ โดยความหมาย ได้แก่ความเป็นผู้ฉลาดในกิจทาง ๆ เกิดขึ้นจากการเรียน การฟัง พุทธพจนหรือศิลปะภายนอกพุทธศาสนา พาหุสัจจะมี 2 คือ ของบรรพชิต และของคฤหัสถ์ ⁴ บุคคลผู้มีสควมมาก ชื่อ พหุสุตตะ ⁵

ความหมายของพหุสุตตะในโวหารสมัยใหม่ก็คือ ผู้มีการศึกษาดี (The Good Learned Man) ความรู้ของบุคคลเช่นนี้ ไม่ว่าจะใครมาจากการเรียนหรือการฟังก็ตามสามารถทรงจำไว้ได้ไม่เลอะเลือน (สุตชโร) ไม่ตกหล่น (สุตสนนิจโย)

¹ ก.ห. เภาทอง, ปรมัตตโชติกา เฉด็จ, เล่ม 2, หน้า 134.

² มังคัลลตที่ปนี แปล, มหามกุฏราชวิทยาลัย, เล่ม 2, หน้า 31.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

⁵ "สุต ... ของภิกษุณั้นมาก ... ภิกษุณั้นชื่อพหุสุต" เรื่องเดียวกัน.

ในสี่สูตร 1 ได้แสดงคุณสมบัติของพหุสัทบุคคลไว้ 5 ประการ คือ 1) เป็นผู้
 พัง (เรียน) มาก (พหุสุตตา), 2) ทรงจำไวโค (ชตา), 3) คลองปาก (วจสา ปริ
 ปริจตา), 4) ชื่นใจ (มนตานุเปกฺขิตา),² 5) ทางตลอดด้วยดีด้วยทิฏฐิ (ทิฏฐิยา
 สุปฏิวิทฺธา)³

สุตะกับจริยะะ ทองกัน อันใดอันหนึ่งน้อยไปย่อมได้รับการทำหนี ในอัมปสุตสูตร⁴
 ท่านได้แบ่งบุคคลผู้มีสุตะและจริยะะ เป็น 4 คู่ ที่ควรทำหนีและสรรเสริญดังนี้

1. บุคคลมีสุตะน้อย ไม่ตั้งมั่นในศีล นักปราชญ์ยอมติเตียนเขา โดยศีลและสุตะ
 ทั้งสอง

2. บุคคลมีสุตะน้อย ตั้งมั่นแล้วในศีล นักปราชญ์ยอมสรรเสริญเขาโดยศีล แต่
 สุตะของเขาไม่สมบูรณ์

3. บุคคลมีสุตะมาก ไม่ตั้งมั่นในศีล นักปราชญ์ยอมติเตียนเขาโดยศีล

4. บุคคลมีสุตะมาก ตั้งมั่นในศีล นักปราชญ์ยอมสรรเสริญเขาโดยศีล และสุตะ
 ทั้งสอง

มติสรุปในที่นี้ก็คือ พหุสัทบุคคลเป็นบุคคลในอุดมคติของปรัชญาการศึกษาของพระ-
 พุทธศาสนา ผลผลิตของการศึกษาขั้นดีสุดต้องเป็นอย่างไร พหุสัทบุคคลองค์นี้มีความ
 สมบูรณ์ทั้งความรู้ดีและความประพฤติดี (วิชาจรณสมบูรณ์)

¹ สี่สูตร, อง. ปญจก. 22/87/113.

² คือโล่งใจนี้กจนใจ.

³ คือ ขบได้ด้วยทฤษฎี มีความเข้าใจลึกซึ้งทั้งเนื้อความและเหตุผล.

⁴ อัมปสุตสูตร, อง. จตุกก. 21/6/7.

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า พหุสุตบุคคล ในลุ่มคติของพุทธปรัชญาการศึกษาของ พระพุทธศาสนานี้ มีใจว่าคงเป็นผู้ที่สตั้มมากเสมอไป ในบางแห่งหมายถึงผู้มีสตั้มน้อย แต่ ถานุทิวถึงอรรถธรรมและปฏิบัติใด ก็จัดเป็นพหุสุตบุคคลเหมือนกัน ¹

พหุสุตบุคคล เป็นบุคคลที่ทรงความรู้หรือมีความรู้ แต่ถาพหุสุตบุคคลใช้ความรู้ เรียกว่า บัณฑิต ² ซึ่งเป็นอีกหัวข้อหนึ่งที่ควรหยิบยกขึ้นมาพิจารณา

6.4.3 บัณฑิต

การอธิบายเรื่องพหุสุตบุคคล เป็นการตอบปัญหาในแง่พุทธจริยศาสตร์ เกี่ยวกับการ ศึกษาว่า เราควรจะเป็นอะไร ? แต่การอธิบายเรื่อง บัณฑิต จะเป็นการตอบปัญหาในแง่เดียวกันว่า เราควรจะทำอะไร ?

ในมังคลัตถที่ปนี ³ ท่านพระสิริมังคลาจารย์ บุรจนาคัมภีร์นี้ได้อางศัพท์ที่ปกรณว่า บัณฑิต คือ ผู้ดำเนินไปค้วยปัญญา ชื่อ บัณฑิตา ซึ่งหมายถึงปัญญาที่รอบรู้สัจจะมีทุกขสัจ เป็น คน

รากศัพท์ของคำ บัณฑิต คือ ปติ แปลว่า เป็นไป, ดำเนินไป นี้ก็หมายความถึง การใช้ความรู้นั้นเอง และการใช้ความรู้นี้ก็มิถายและจิตเป็นทางออก ซึ่งตามสำนวน ศาสนานิยมมิชวาท ทางกาย ทางวาจา และทางใจ

¹ โยธาชีวรค, อง จตุกก. 21/186/206 พระพุทธเจ้าตรัสว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราแสดงธรรมเป็นอันมาก คือ สุตตะ ... เวทลละ ถาแมภิกษุทิวถึงอรรถ ฐทิวถึงธรรมแห่งคาถา 4 บาทแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรมไซ้ ก็ควรเรียกว่า เป็นพหุสุต เป็นผู้ทรงธรรม.

² พหุสุตเป็นคุณลักษณะของบัณฑิตค้วย มังคลัตถที่ปนี แปล เล่ม 2, หน้า 38.

³ มังคลัตถที่ปนี แปล เล่ม 2, หน้า 23.

ในจินตาสูตร¹ ได้แสดงคุณลักษณะของบัณฑิตว่า "กุฎริกุกุหลาย ลักษณะของ บัณฑิต นิมิตต์บัณฑิต ความประพฤตินิชาตสายของบัณฑิต 3 ประการนี้เป็นใจ กุฎริกุกุหลาย หลาย บัณฑิตในโลกนี้ยอมเป็นผู้คิดเรื่องที่ดี (สุจินตจินต) พุคคัพคทที (สุภาสิตภาสี) ทำกรรมที่แท้ (สุตทกมมการี)" คุณลักษณะนี้ก็ตรงกับคุณลักษณะคนพาล คือ คิดเรื่องที่ คิดชั่ว พุคคัพคทชั่ว ทำกรรมที่ชั่ว²

เป็นที่น่าสังเกตว่า ความหมายของคำ บัณฑิต น่าจะมีได้มีความอย่างออกอภิปูถึง อเสขบุคคลพหุสุต แทนที่จะมีความหมายกว้างรวมถึงเสขบุคคล และพหุสุตบุคคลสามัญผู้จัก ไซความรควย เพราะในทฎิยอัปมาทสูตร ไคินยามความหมายของคำ บัณฑิตไว้ก่อนั้นหนึ่ง ว่า "ผู้ไม่ประมาทขอมยิดไค์ซึ่งประโยชน์ทั้งสอง คือ ประโยชน์ภนี้ และประโยชน์ภ หนา เพราะยิดไค์ซึ่งประโยชน์ ผู้มีปัญญาจึงมีนามว่า บัณฑิต"³ โดยมีไค์กล่าวถึงประ- โยชน์อย่างยิ่ง (ปรมัตถประโยชน์) ซึ่งเป็นภูมิของอเสขบุคคล

ต่อไปนี้เราจะพิจารณาคณะลักษณะของบัณฑิตในทรรณะของพุทธปรัชญาโดยสังเขป

ก. การคิดที่ดี (สุจินตจินต)

การคิดเป็นพฤติกรรมภายใน แต่ก็มีผลต่อพฤติกรรมภายนอก คือ ทางการ และว่าจา บัณฑิต ซึ่งเป็นสัมฤทธิผลของการศึกษา พุทธปรัชญาของว่าเป็นคนดี⁴ จึงควรมีหลักการ คิดที่ถูกต้อง เพื่อจะได้มีพฤติกรรมที่ถูกต้องและเหมาะสมที่สุด

¹ จินตาสูตร, อัง. ตัก. 20/442/116.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 115.

³ ทฎิยอัปมาทสูตร, ส. ส. 15/385/126.

⁴ สุขวรรค ข. ๒. 25/25/36 กล่าวว่ "บัณฑิต มีปัญญา เป็นพหุสุต ... เป็น สัตบุรุษ".

การคิดที่ดี เป็นคุณธรรมประการหนึ่งของสัจบุรุษในจุฬาลงกรณ์สูตรเรียกว่า สัจปริส-
 จินต์ คือ "ไม่คิดเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย" ¹ ในอัมมัญญสูตร ² พระพุทธ
 เจ้าโคปรมวลหลักของคนดี (สัจปริสธรรม) แตกต่างจากจุฬาลงกรณ์สูตร มีลักษณะเป็นคุณ
 สมบัติและเป็นหลักคิดด้วย คือ 1) อัมมัญญ (ธรรม, รุหลักหรือรุจักเหตุ คือ รุหลักความ
 จริง รุหลักการ รุหลักเกณฑ์ รุกฎธรรมคำ รุกฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรุหลักการทำทำให้เกิด
 ผล, 2) อัตถัญญ (รุจักอรรถ) รุความมุ่งหมายหรือรุจักผล คือ รุความหมาย, รุความมุ่ง
 หมาย, รุประโยชน์ประสงค, รุจักผลที่เกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำหรือความเป็นไปตาม
 หลัก, 3) อุตัญญ (ความรุจักตน คือรุว่า เรานั้นว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลังความรู้
 ความสามารถและคุณธรรม), 4) มัตถัญญ (รุจักประมาณ คือ ความพอดี), 5) กาลัญญ
 (รุจักกาล คือ รุกาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่จะต้องใช้ในการประกอบกิจ กระ
 ทำหน้าที่การงาน), 6) ปุริสัญญ (ความรุจักบริษัท คือ รุจักชุมชนและรุจักที่ประชุม รุกิจ
 ที่จะประพฤติดต่อกับที่ประชุมนั้น ๆ ว่า ชุมชนเมื่อเขาไปหา จะต้องทำกิจอะไร จะต้องพูดคุย
 ชุมชนสมควรสงเคราะห์อย่างไร), 7) ปุคคลัญญ (รุจักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า
 โดยอักษยาศัยความสามารถและคุณธรรม เป็นตน ใคร ๆ ยิงหรือหย่อนอย่างไร และรุที่จะ
 ปฏิบัติต่อบุคคลนั้น ๆ ด้วยดี ว่า ควรคบหรือไม่ จะใช้ จะทำหนี ยกย่อง หรือแนะนำสั่งสอน
 อย่างไร)

หลักธรรมอีกหมวดหนึ่งที่น่าจะนำมาประกอบการคิดได้ คือ หลักศรัทธา อย่างน้อย
 เราก็ต้องยอมรับว่า บุคคลผู้เป็นบัณฑิต ในทรรศนะของพุทธปรัชญา โคจรการอบรมในหลักสูตร
 ชั้นสูงแล้ว ย่อมมีศรัทธาอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นพื้นฐาน และการคิดที่ดีก็ย่อมจะก้าวออกไปจาก
 พื้นฐานนี้เอง หลักศรัทธา ³ ดังกล่าวนั้น คือ 1) กัมมสัทธา (เชื่อกรรม, เชื่อกฎแห่งกรรม,

¹ จุฬาลงกรณ์สูตร, ม. อ. 14/146/96.

² อัมมัญญสูตร, อ. ส. 23/65/104-107.

³ หลักศรัทธา 4 ในพระไตรปิฎกมีเฉพาะข้อ 4 ทั้ง 3 ข้อข้างต้นก็ขยายความไป
 จากข้อ 4 ทั้งสิ้น พลสูตร อ. ส. 23/4/3.

เชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอณวอน หรือนอนคยโชค,
 2) วิปากสังขธา (เชื่อวิปาก, เชื่อผลของกรรม, เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว), 3) กัมมสกตาสังขธา (เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิภกเป็นไปตามกรรมของตน), ตถาคตโพธิสังขธา (เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณแห่ง 9 ประการ ตรัสธรรมบัญญัติวินัยไว้ด้วยดี) ¹

ข้อความดังกล่าวข้างต้น เป็นเพียงตัวอย่างของหลักการคิด แท้จริงแล้วผลจากพุทธะทั้งหมด ตั้งแต่เริ่มต้นจนสุดท้ายนั้นเองจะเป็นพื้นฐานสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมาเอง โดยอัตโนมัติว่า บัณฑิตควรจะคิดอย่างไรในปัญหาที่เกิดขึ้นในประสบการณ์ที่แตกต่างกัน

ข. การพูดเท็จ (สุภาสิตภาสี)

ความคิดเป็นพฤติกรรมภายใน เมื่อไม่แสดงออกทางการพูด และการกระทำก็ไม่อาจมีใครตัดสินได้ ด้วยเหตุนี้ในวิชาสาสตร พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า "คนที่ไม่พูด ขนทั้งหลายย่อมไม่รู้ว่าเป็นพาลหรือบัณฑิต ส่วนคนที่พูด ขนทั้งหลายย่อมรู้ว่า เป็นผู้แสดงอมตบท" ² ในสุภาสิตสูตร ³ พระพุทธเจ้าได้ทรงแยกประเภทวาจาที่ควรกล่าวไว้ 4 ประเภท คือ 1) วาจาสุภาสิต, 2) วาจาเป็นธรรม, 3) วาจาเป็นที่รัก, 4) วาจาจริง และในสูตรเดียวกันนี้ ท่านพระวังคีสะ โคสคัมพูตรีนและโคทูลสูตร เสริฐว่า "บุคคลพึงกล่าวแต่วาจาอันไม่เป็นเหตุยังคนให้เคืองครอน และไม่ เป็นเหตุเบียดเบียนผู้อื่น วาจานั้นแลเป็นวาจา

¹ หลักความเชื่อข้อนี้ มีควรรูบทฤษฎาณวิทยา หัวข้อว่าคย Authority ประกอบคย (v. supra p. 119)

² วิชาสาสตร, อญ. จตุกก. 21/48/60-61.

³ สุภาสิตสูตร ส.ส. 15/739/262.

สุภาสิต บุคคลพึงกล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รัก ที่ชนทั้งหลายชื่นชมแล้ว ไม่ถือเอาคำที่ชั่วช้าทั้ง
หลาย กล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รักแก่ชนเหล่านั้น คำสัตย์แลเป็นวาจาไม่ตาย ธรรมนั้นแลเป็น
ของมีมาแต่เก่าก่อน สัตบุรุษเป็นผู้ตั้งมั่นแล้วในคำสัตย์ ที่เป็นอรรถและเป็นธรรม พระพุทธ
เจ้าตรัสวาจาใด ซึ่งเป็นวาจาเกษม เพื่อให้ถึงพระนิพพานเพื่อกระทำที่สุดแห่งทุกข์ พระวาจา
นั้นแลเป็นสูงสุดแห่งวาจาทั้งหลาย¹ จากคำของพระวังคีสะระคัมภของวาจาที่สูงที่สุด คือ
วาจาที่ทำให้ผู้ฟังสิ้นทุกข์ได้ เป็นวาจาที่ว่าด้วยจุดหมายสูงสุดของพุทธปรัชญา คือ นิพพาน

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม่พระพุทธเจ้าจะทรงตรัสว่า วาจาจริงจะเป็นคำที่ควรกล่าว
และเป็นวาจาที่ทานพระวังคีสะยกย่องว่าเป็นคำที่ไม่ตายก็จริง แต่พระพุทธเจ้ามิได้ทรง
ส่งเสริมให้มีการกล่าวโดยมิไครุจักกาลและประโยชน์ ในอภยราชกุมารสูตร² พระพุทธเจ้า
ได้ทรงแนะนำไว้พอจะสรุปคำพูด 8 ประเภท ซึ่งอาจเป็นจริงหรือเท็จดังนี้

1. จริง	เป็นประโยชน์	เป็นที่พึงพอใจของผู้ฟัง
2. จริง	เป็นประโยชน์	ไม่เป็นที่พึงพอใจของผู้ฟัง
3. จริง	ไม่เป็นประโยชน์	เป็นที่พึงพอใจของผู้ฟัง
4. จริง	ไม่เป็นประโยชน์	ไม่เป็นที่พึงพอใจของผู้ฟัง
5. ไม่จริง	เป็นประโยชน์	เป็นที่พึงพอใจของผู้ฟัง
6. ไม่จริง	เป็นประโยชน์	ไม่เป็นที่พึงพอใจของผู้ฟัง
7. ไม่จริง	ไม่เป็นประโยชน์	เป็นที่พึงพอใจของผู้ฟัง
8. ไม่จริง	ไม่เป็นประโยชน์	ไม่เป็นที่พึงพอใจของผู้ฟัง

ในคำพูดทั้ง 8 ประเภทดังกล่าวข้างต้น พระพุทธเจ้าทรงรับรองข้อ 1 และ 2
ส่วนวรรคสี่ในพระสูตรนี้มีดังนี้ (1) ตถาคตย่อมรู้อาจาที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์

1 เรื่องเดียวกัน.

2 อภยราชกุมารสูตร ม.ม. 13/94/82-83.

และวาจานั้นเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น ในขณะนั้นตถาคตย่อมรู้อากาลที่จะพยากรณ์ควรวาจา
 ขอนั้นเพราะเหตุไร เพราะตถาคตมีความเอ็นดูในสัตว์ทั้งหลาย, 2) ตถาคตย่อมรู้วาจา
 ที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น
 ในขณะนั้นตถาคตย่อมรู้อากาลที่จะพยากรณ์ว่าจานั้น มติสรุปเกี่ยวกับวาจาที่จริงในที่นี้คือ ควร
 กล่าว ณ กาลอันเหมาะสม

ในฉัมมบท 1 กล่าวไว้อีกว่า บัณฑิตมักเป็นผู้กล่าวโทษ (วชฺชทสฺสสินฺ) คือ บอกทาง
 ที่ควรไม่ควร มักชมชู้ แม่เขนนกควรคบ สัตบุรุษชอบแต่จะเป็นที่ชิงชังของอสัตบุรุษ

วาจาแม่จะเป็นเครื่องแสดงของความเป็นบัณฑิตในทางหนึ่ง แต่ก็มีใค้หมายความว่า
 บัณฑิตจะต้องเป็นคนพูดมาก แม้วาการพูดนั้นจะสอดคล้องกับหลักการที่กล่าวไว้ในอภยราชกุมาร
 สูตรก็ตาม ควบเหตุนี้ ในธรรมบทจึงกล่าวไว้ว่า "บุคคลไม่ชื่อว่า เป็นบัณฑิต เพราะเหตุเพียง
 พูดมาก บุคคลผู้มีความเกษม ไม่มีเวร ไม่มีร้าย เราเรียกว่า เป็นบัณฑิต" 2 อนึ่งหัวข้อ
 ธรรมในจุฬพนฺณมสูตรที่ว่า สัปปริสวาโจ พุคคยํ สัตบุรุษ คือ พุคคแต่คำพูดที่ถูกต้องตามวิ
 สัจจวิธ ก็ควรนำมาพิจารณาประกอบในหัวข้อการพูดที่ตนควย

ค. การกระทำที่ดี (สุกตกมฺมการี)

การกระทำที่ดีก็คือ การกระทำซึ่งในจุฬพนฺณมสูตรเรียกว่า สัปปริสกัมมันโต 3
 หมายถึงการกระทำที่ถูกต้องตามกายสุจจวิธ 3 มีการเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ และ
 ประพฤติผิดในกาม การกระทำทางกายก็เป็นเช่นเดียวกับวาจา พื้นฐานก็มาจากความคิด
 หรือความเชื่อ แต่เนื่องจากกิจกรรมที่เนื่องด้วยกายมีอยู่เป็นจำนวนมาก ในเกสปุตตสูตร
 พระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักเกณฑ์สำหรับเป็นหลักพิจารณาในการพิจารณาธรรมหรือความ

1 บัณฑิตวรรค ชุ. ธ. 25/16/21.

2 ฉัมมัตถวรรค ชุ. ธ. 25/29/41.

3 จุฬพนฺณมสูตร ม. อ. 14/146/96.

เชื่อ แต่อาจนำเอามาใช้กับการกระทำก็ได้ดังนี้คือ เมื่อใด ท่านทั้งหลายพึงรวดยตนเองว่า
 (1) ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ (2) ธรรมเหล่านี้มีคุณ (3) ธรรม
 เหล่านี้ใครสมาทานใหม่บริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์เมื่อนั้น ท่าน
 ทั้งหลายควรละธรรมเหล่านั้นเสีย ... เมื่อใดท่านทั้งหลายรวดยตนเองว่า (1) ธรรม
 เหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ (2) ธรรมเหล่านี้มีคุณ (3) ธรรม
 เหล่านี้ใครสมาทานใหม่บริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายควร
 เข้าถึงธรรมเหล่านั้น ¹

ง. คุณลักษณะทางอารมณ์และทัศนคติประชาธิปไตย

นอกจากคุณลักษณะดังกล่าวข้างต้น อารมณ์และทัศนคติประชาธิปไตยก็เป็น เครื่อง
 แสดงได้อีกว่า บุคคลนั้น ๆ เป็นผู้ได้รับการศึกษาและอบรมมาดี (สุลึกุชิต) หรือไม่ ผู้ที่
 มีความรู้เป็นพหุสูต แต่กลับเป็นผู้ขาดความหนักแน่นทางอารมณ์ทัศนคติคับแคบ น่าจะยังไม่
 สมควรเรียกว่า บัณฑิต ตามความประสงค์ของพุทธปรัชญา เราพิจารณาคณะคุณลักษณะทั้งสองนี้
 โดยลำดับ

เมื่อพิจารณาตามหลักสูตร (v. supra p.152) เราอาจจะแบ่งบัณฑิตออกเป็น
 2 ประเภท คือ บัณฑิตปุถุชน และบัณฑิตอริยชน บัณฑิตประเภทที่สองเป็นผู้ที่ยกเว้น เพราะ
 ไม่มีปัญหาที่จะพิจารณาเกี่ยวกับคุณลักษณะทั้งสองนี้ เพราะเป็นบัณฑิตที่สมบูรณ์อย่างยิ่งแล้ว
 ส่วนบัณฑิตประเภทแรก ยังมีกิเลสเช่นเดียวกับสามัญชนทั่วไป การขาดความควบคุมอารมณ์
 ของบัณฑิตจึงเป็นเครื่องวัดหลักสูตรว่า มีความบกพร่องหรือสมบูรณ์มากน้อยเพียงใด ประ
 สบการณ์ทางวิชาการ อาจทำให้บุคคลผู้ศึกษามีความสามารถเหมาะสมกับเป็นผู้จบการศึกษา
 ตามหลักสูตร แต่หากบุคคลนั้นเป็นคนก้าวร้าว อุนเฉียว ขาดการควบคุมอารมณ์เมื่อถูก
 นินทา หรือแสดงอาการเห่อเหิมลืมนคนเมื่อถูกสรรเสริญ เป็นต้น ก็เป็นเครื่องแสดงว่า

¹ เกสปุคตสูตร อัง. ติก., 20/505/213.

หลักสูตรที่เขาได้ผ่านการศึกษามานั่นต้องบอกพระองค์ พุทธปรัชญารับรองบุคคลเช่นนั้นว่า เป็น
 ผู้มีความรู้แต่ขาดคุณสมบัติประเภทจริยะที่สมควรจะมีการฝึกฝนในหลักสูตร และไม่ควรจะ
 เรียกว่า บัณฑิตใดเต็มตามความหมายของคำนี้ได้อย่างเต็มที่ในธรรมบทใดแสดงลักษณะทาง
 อารมณ์ของบัณฑิตในอุคคกัตติว่า "บัณฑิตทั้งหลายยอมไม่หวั่นไหวในเพราะนินทาและสรรเสริญ"¹
 และ "บัณฑิตทั้งหลายผู้อันสุขหรือทุกข์ถูกทองแล้ว ย่อมไม่แสดงอาการสูง ๆ ต่ำ ๆ"² ใน
 อัมปเมยยสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงบุคคลไว้ 3 ประเภท คือ สุปปเมยบุคคล ทุปปเมย
 บุคคล และอัมปเมยบุคคล บุคคลที่เขาลักษณะบัณฑิตตามประสงค์ในที่นี้ คือ ทุปปเมยบุคคล
 บุคคลทั้ง 3 นี้มีลักษณะดังนี้

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล ปากกล้า พูดพร่าเพรื่อ
 หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตไม่แน่นอน ไม่สำรวมอินทรีย์ คุกร
 ภิกุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สุปปเมยบุคคล ผู้ฟังประมาณได้โดยง่าย บุคคลบางคน
 ในโลกนี้ เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ถือตัว ไม่โลเล ปากไม่กล้า ไม่พูดพร่าเพรื่อ
 คำรงสติมั่น มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น มีจิตแน่วแน่ สำรวมอินทรีย์ คุกรภิกุ
 ทั้งหลายนี้เรียกว่า ทุปปเมยบุคคล ผู้ฟังประมาณได้โดยยาก ภิกุในธรรม
 วินัยนี้ เป็นพระอรหันต์ซึ่งฉฬาสพ นี้เรียกว่า อัมปเมยบุคคล ผู้ฟังประมาณไม่ได้³

พุทธภาษิตนี้ แสดงอารมณ์ที่สมควรแก่บัณฑิตปุถุชน คืออารมณ์ของบุคคลที่เรียกว่า
 ทุปปเมยบุคคล บุคคลประเภทอัมปเมยบุคคลก็คือ บัณฑิต อริยชน ผู้จบตามหลักสูตรทาง
 พระพุทธศาสนาแล้ว

¹ ชุ. ธ. 25/16/22.

² เรื่องเดียวกัน.

³ อัมปเมยยสูตร อัง. ติก. 20/555/299-300.

คุณลักษณะอีกประการหนึ่งในทรรศนะของพุทธปรัชญาที่บัณฑิตควรจะมี คือ ทศนคติ ประชาธิปไตย ในที่นี้มิได้มุ่งจะพิจารณาเรื่องนี้ เพราะประเทศอยู่ในยุคประชาธิปไตย แต่เพราะว่าประชาธิปไตยเป็นคุณลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนาที่มีอยู่จริง ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ไม่น่าจะเป็นการแปลกอะไร ถ้าหากบัณฑิตตามประสงค์ของพุทธปรัชญาควรจะมีทศนคติ ประชาธิปไตยอีกประการหนึ่งด้วย

เมื่อเราพูดถึงประชาธิปไตยของพระพุทธศาสนา เรามักจะหยิบยกหลักฐานทางพระวินัยมาพิจารณา คือ การที่พระพุทธเจ้าทรงประธานความเป็นใหญ่แก่คณะสงฆ์ ทั้งในด้านการปกครอง และพิธีกรรม¹ นี้ที่เราได้จากทรรศนะดังกล่าวนี้ประการหนึ่ง คือ เสรีภาพทางความคิดมีอยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนา ดังนั้นผู้นับถือพระพุทธศาสนาจึงมีเสรีภาพในการความคิดเห็น การแสดงความคิดเห็น และการยอมรับฟังความคิดเห็น มีข้อสังเกตอยู่ประการหนึ่งเกิดขึ้น เมื่อได้พิจารณาเกี่ยวกับเรื่องนี้ คือ เสรีภาพทางความคิด จะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีเสรีภาพทางการเมือง และเนื่องจากพระพุทธศาสนามีลักษณะการปกครองของคณะสงฆ์แบบประชาธิปไตย บัณฑิตในอุดมคติของพุทธศาสนาจึงไม่อาจขาดคุณลักษณะที่เป็นทศนคติประชาธิปไตยนี้ได้ เสรีภาพในการคิด จะเห็นได้จากการกระบวนการศึกษาที่แนะให้ผู้ศึกษาพิจารณาไตรตรองคำสอน เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น จะเห็นได้ในการเปิดให้ผู้ศึกษาได้มีการซักถาม (v. supra p. 156) เป็นต้น เกี่ยวกับวิธีการคิดนั้น ได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อ สัจจินจันตีข้างต้นแล้ว ในที่นี้จะขอพิจารณาวิธีการถามที่แสดงออกถึงทศนคติประชาธิปไตย

ในปัญหาปุจฉาสูตฺร ท่านพระสารีบุตร ได้แสดงวิธีการถามที่ถูกต้องสมควรเป็นแบบอย่างของบัณฑิตว่า "ถ้าภิกษุถูกเราถามปัญหา (ภิกษุ) จักแก้โดยชอบ (คือแก้ได้) ชื่อนี้เป็นการดี แต่ถาถูกเราถามปัญหา (ภิกษุ) จักแก้ไม่ได้โดยชอบ เราจักแก้โดยชอบแก่เธอ"

¹ ดู สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนา, บทที่ 2, หน้า 40-67.

นี้ก็หมายความว่า ผู้ถามต้องสังเกตเห็นความเหมาะสมทั้งแก่ตนและแก่บุคคลอื่นแล้วจึงถาม มิใช่เป็นการถามด้วยจิตหັกราญด้วยจิตอคติเป็นพาล แต่เป็นการถามด้วยไมตรีจิต ใครจะอนุเคราะห์ทั้งแก่ผู้ซักถามและแก่ตนซึ่งเป็นผู้ถาม ให้ได้รับประโยชน์จากปัญหานั้น ๆ

ทัศนคติประชาธิปไตยที่บัณฑิตควรจะมี คือ ความสามารถในการรับฟัง ความเห็นของผู้อื่นด้วยจิตใจอันกว้างขวาง คุณลักษณะเช่นนี้จะเกิดขึ้นแก่บุคคลเป็นผลโดยธรรมชาติ ถ้าหากว่าเขาเป็นผู้มีจิตใจรักสัจจะ และเป็นผู้รักเหตุผล ในจึงก็สูตร พระพุทธเจ้าทรงตรัสแสดงวิธีวางตนต่อความคิดเห็นและความเชื่อของตนและการรับฟังความคิดเห็นและความเชื่อของผู้อื่นว่า "บุรุษผู้แจ่ม (วิญญู) เมื่อจะตามรักษาความจริง ไม่ควรจะต้องตกลงในข้ออันนั้นโดยสวนเคียวว่า สิ่งนี้จริง สิ่งอื่นเปล่า" ¹ หมายความว่า แม่ตนจะรักความจริง (สัจจานุรักษ์) มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งยึดถืออยู่ เพราะเชื่อ เพราะชอบใจ เพราะได้ฟังตามกันมา หรือตรงกับทฤษฎี (ความเห็น) ของตน ก็ไม่ควรคิดว่า นี่จริง สิ่งอื่นนอกจากนี้เท็จหมด เพราะสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ตนยึดถืออยู่ เพราะเหตุดังกล่าวนั้นอาจเป็นจริงก็มี หรือเป็นเท็จก็มี เพราะฉะนั้นการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ซึ่งเป็นทัศนคติที่รอบคอบและถูกต้อง ทัศนคตินี้จะเห็นได้ชัดจากการที่ผู้ใดเตียนหรือสรรเสริญพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในพรหมชาลสูตรว่า

คุณภิกษุทั้งหลาย คนพวกอื่นจะฟังกล่าวติเรา ติพระธรรม ติพระสงฆ์ ถ้าเขอทั้งหลายจักชุนเคืองหรือจักโทมนัสน้อยใจในคนเหล่านั้น เขอทั้งหลายจะฟังรู้คำที่เขาพูดถูก หรือคำที่เขาพูดผิดใดละหรือ ... ในคำที่เขากล่าวตินั้น คำที่ไม่จริง เขอทั้งหลายควรแก้ไขให้เห็นโดยความไม่เป็นจริงว่านั่นไม่ใช่จริง แม้เพราะเหตุนี้ นั่นไม่แท้ แม้เพราะเหตุนี้ แม้นั้นก็ไม่มีในเราทั้งหลาย และคำนั้นจะหาไม่ได้ในเราทั้งหลาย คุณภิกษุทั้งหลาย คนพวกอื่นจะฟังกล่าว

¹ จังกีสสูตร, ม.ม., 13/655/490.

ชมเรา ชมพระธรรม ชมพระสงฆ์ เธอทั้งหลายไม่ควรเบิกบานใจ ไม่ควรดีใจ
ไม่ควรกระเหิมใจในคำขมนั้น ... ในคำขมนั้น คำที่จริง เธอทั้งหลายควร
ปฏิญาณให้เห็นโดยความเป็นจริงว่า นั่นจริง แม่เพราะเหตุนี้ นั่นแท้ แม่เพราะ
เหตุนี้ แม่คำนั้นก็มีในเราทั้งหลาย และคำนั้นจะหาได้ในเราทั้งหลาย ¹

ในทรุสนะของพุทธปรัชญา น่าจะถือว่า ผู้ที่ศึกษาคีและโคชื่อว่า เป็นบัณฑิต
นั้น สมควรจะต้องเป็นผู้ยอมรับกฎ ระเบียบและวินัย ของหมุ่คณะ สังคม และประเทศด้วย
เพราะลักษณะเช่นนี้เป็นคุณสมบัติอันจำเป็นของบุคคลที่อยู่ร่วมกัน และน่าจะเป็นเพราะเหตุ
นี้เอง พระพุทธเจ้าจึงทรงนำภคชาารวมไว้กับพุทธ, ศิลปะ, และสุภาสิตว่า "พหุ
ลัจจะ 1 ศิลป 1 วินัยที่ศึกษาคีแล้ว 1 วาจาสุภาสิต 1 นี้เป็นอุมมงคล" ²

จ. บทบาททางสังคม

พระพุทธศาสนาได้มุ่งให้บุคคลเอาตัวรอดเฉพาะตน โดยมีได้เหลือวแลบุคคลอื่น
การกระทำเป็นแบบอย่างของพระพุทธเจ้า และพระอรหันตผู้เสียสละกระทำการเผยแผ่คำ
สอน หลังจากที่ได้บรรลุภูมิธรรมที่มุ่งหวังเป็นส่วนเฉพาะตนแล้ว ตลอดจนตัวอย่างในชาค
ซึ่งแสดงถึงความเสียสละเพื่อบุคคลอื่นอย่างอุกฤษฏ์นั้น ขอมเป็นเครื่องแสดงให้เห็นได้เป็น
อย่างที่ว่า พระพุทธศาสนามีการสอนใหม่ำเพ็ญประโยชน์ทั้งแก่ตนและแก่ผู้อื่น คำสอนที่แนะ
ให้บุคคลกระทำประโยชน์ต่อสังคมนั้น มีปรากฏอยู่เป็นอันมาก เช่นในบุญกิริยาวัตร 10 ³

¹ พรหมชาลสูตร ที่. ส. 9/1/2.

² มงคลสูตร, ขุ. ขุ. 25/6/3.

³ บุญกิริยาวัตร 10: ทานมัย สีสัมมัย ภวานามัย อปจายนัมัย เวชยาวัจจันมัย ปัต-
ถิทานมัย ปัตตานุโมทนามัย ฆัมมัสสวนมัย ฆัมมเทศนามัย ทิฏฐุกรรม (ที่.อ. (บาลี),
3/246).

ท่านได้แสดงเวทย์วัจจัมย์ ไว้เป็นข้อที่ 4 ซึ่งหมายถึงความดีที่เกิดจากการช่วยชนชวายน ในการทำความดีของผู้อื่น เช่น ช่วยเป็นธุระออกแรง หรือออกความคิด นอกจากนี้ก็มีคำสอนเรื่องสังคหัตถ์ 4¹ ซึ่งเป็นคำสอนเกี่ยวกับเรื่องสังคัมสมเคราะห์โดยตรง ความหมายของอรรถจริยา ในสังคหัตถ์ 4 ไต่แก่การบำเพ็ญประโยชน์ ก็ตรงกับเวทย์วัจจัมย์ ในมูญกิริยวัตถุ 10 นั้นเอง และคำสอนอื่น ๆ ยังมีอีก เช่น ทศพิชราชธรรม 2² ซึ่งเป็นหลักประมุขศีลสี่ เป็นต้น คำสอนต่าง ๆ ในทำนองนี้ล้วนเป็นคุณธรรมที่เหมาะสมสำหรับบัณฑิตในอุดมคติของพระพุทธศาสนาที่จะพึงพิจารณาเข้ามาไว้ ในหัตถกสูตร 3³ มีเรื่องเล่าว่า หัตถกอุบาสกได้นำอุบาสกจำนวนมากเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงถามว่า ไต่ใช่หลักสังเคราะห์ผู้อื่นอย่างไร หัตถกอุบาสกทูลว่า ไต่ใช่หลักสังคหัตถ์ 4 ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ ภายหลังพระพุทธเจ้าได้ทรงสรรเสริญหัตถกแก่พระภิกษุฟังว่า มีคุณสมบัติที่น่าใส่ใจจำ 7 ประการ คือ ศรัทธา ศีล ทิธี โอตตปปะ พหุสุต จาคะ และปัญญา ขอความในพระสูตรนี้ไต่เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่า คุณสมบัติอีกประการหนึ่งที่บัณฑิตควรจะมีก็คือ บทบาทอันเหมาะสมแก่สังคัม

¹ สังคหัตถ์ 4: ทาน ปิยวาจา อรรถจริยา สมานคัตตา (ลักขณสูตร, ที. ปา. 11/141/141).

² ทศพิชราชธรรม 10: ทาน ศีล ปริจจาคะ อาชชวะ มัททวะ ตปะ อักโกธะ อภิหิงสา ชันติ อวิโรธนะ (ช. จริยา 33/1/323).

³ หัตถกสูตร, อง. อฏฐก., 23/113/192-193.